

ПАВЛИНА БОЙЧЕВА (София)

МОЛДОВСКИЯТ ЛЕТОПИСЕЦ МАКАРИЙ И ТРАДИЦИИТЕ НА ЕВТИМИЕВАТА КНИЖОВНА ШКОЛА В МОЛДОВА ПРЕЗ XVI В.

Молдовският летописец Макарий заслужава да бъде поставен сред най-изтъкнатите представители на културния живот в Югоизточна Европа през средновековието. Като организатор на църковно-просветната дейност в княжеството и талантлив книжовник Макарий развива и утвърждава през първата половина на XVI в. най-прогресивните традиции на византийско-славянската култура и на първо място на среднобългарската. Неговото дело на идеолог на църквата и летописец оставя трайни следи в духовния и политическия живот на Молдова.

Обикновено всеки специалист, който проявява интерес към жизнено-творческия път на Макарий, се натъква на една позната трудност, характерна за средновековните автори – Макарий е оставил твърде оскъдни данни за себе си¹. Но ако при разглеждането им се приложи комплексен подход, те се оказват в ролята на важни извори за един по-слабо изучен период от църковната история на Молдова – XVI в.

От известията за живота на Макарий, достигнали до нас, интерес заслужава една приписка, намерена от А. И. Яцимирски в библиотеката на манастира Нямц². По неговите думи това е ръкопис, който съдържа Църковен устав (№ 24 в труда „Славянския и руския рукописи румънских библиотек“), където е отбелязано, че през 1523 г. Макарий бил игумен на най-стария молдовски манастир – Нямц³. Връзката на Макарий с манастира Нямц, която непременно подсказва, че той е възпитаник на това средище, се явява за нас ключов момент при разглеждане на цялостната му дейност. Към нея ще се върнем отново, след като посочим и останалите биографични данни, които очертават жизнения път на този изтъкнат творец. През 1531 г. Макарий бил издигнат на поста епископ на Романската епископия, която управлявал с известно прекъсване от 1549 г.

до 1551 г. и бил възстановен отново да я ръководи към 1553 г.⁴ Умира през 1558 г., вече митрополит на Молдова.

За историята на старата румънска култура Макарий е летописец и преводач. По поръка на молдовския владетел Петър Рареш (1527—1538, 1541—1546) той написал на среднобългарски език първата авторска хроника, която обхваща историята на Молдова от 1504 г. до 1551 г.⁵ Приема се, че по-голяма част от хрониката е създадена в периода от 1528 г. до 1542 г., като е довършена някъде след 1553 г. За съществуването на някакви етапи в работата на Макарий говорят намерените досега три преписа на хрониката — Киевски, Ленинградски и Московски⁶. От 1556 г. е другият труд на Макарий — превод от гръцки на среднобългарски език на Синтагмата на Матей Властарис⁷.

Хрониката на Макарий добила известност през 1891 г., когато румънският славист Йоан Богдан съобщил за едно от своите най-значителни открития — сборника, съставен между 1554 г. и 1561 г. в Молдова, познат в славистиката като Киевски сборник⁸. Една част от този ръкопис е изготвена в манастира Бая, а другата — в манастира Слатина, разположени недалече един от друг на територията на Северна Молдова⁹. В съдържанието на Киевския сборник заедно с големия брой преписи на византийски, старобългарски и среднобългарски съчинения е поместен и цял свод от летописи, сътворени в Молдова. Сред тях е и Хрониката на Макарий, като преписът стига до 1542 г.

Йоан Богдан оставил и първия опит да се проникне в творческия свят на Макарий¹⁰. Именитият румънски славист обвинил летописеца в грубо заимстване от среднобългарския превод на Манасиевата хроника, направен някъде около 1345 г.¹¹ През цялото средновековие тази преводна хроника се радвала на широк прием в румънските земи¹².

За разлика от Йоан Богдан руският учен А. И. Яцимирски забелязал творческата самобитност на Макарий. Повод за това станал друг молдовски сборник, от фонда на Публичната библиотека в Ленинград (0.XVII,13), в чието съдържание той намерил онази част от хрониката на Макарий, в която събитията се отнасят за периода от 1541 г. до 1551 г. В статията, посветена на направеното откритие, Яцимирски защитил хudoжественния език на молдовския книжовник¹³. Така независимо от Й. Богдан той дал висока оценка за съчинението на Макарий, която обаче останала незабелязана дълго време.

Едва в наши дни при комплексното проучване на повече паметници и документи от XVI в. славистиката се доближава до истинските очертания и измерения, които е имало делото на Макарай. С подобна заслуга, дошла в резултат от проучване на културния живот в Молдова по време на Макарий, се представи през 1985 г. румънският славист Сорин Уля¹⁴. След обстойна и задълбочена работа над външната украса в такива известни средища като манастира Добровац, княжеската църква в Хърлџу, църквата на манастира Нямц, параклиса на манастира Бистрица и др. той представи в съвършено нова светлина личността на романския

епископ и хронист. Сорин Уля обърна внимание, че посредством иконографските ансамбли на тези водещи центрове на духовния живот Макарий внушава чисто исихастки идеи, адресирани едновременно към владетеля, монашеството и народа. Разбира се, става дума за „търновския вариант“ на исихазма, чиито представители начело с Патриарх Евтимий си поставят като най-висша цел обединяването на източноправославните народи за борба срещу исляма и католицизма¹⁵. Към изследването на Сорин Уля можем да прибавим един паралел между молдовската иконография от времето на Макарий и творчеството на Евтимий Търновски. Повод за това се сцените, изписани на входните стени на манастира Нямц по мотиви на средновековната повест „Варлаам и Йоасаф“¹⁶. На преден план там е даден Йоасаф с кръст в ръката, следван от молдовския владетел Стефан Рареш (1553—1554). Тази част от стенописите в Нямц напомня за житието на Иван Рилски, където пак по алегоричен начин Евтимий Търновски внушава на българския цар Иван Шишман (1350—1393) водещата роля на църквата¹⁷.

За това какво приложение намира Евтимиевата реформа в живота на молдовската култура може да се види и от хрониката на Макарий. Тук по-долу ще споделим в обобщен вид нашите наблюдения над езика и стила на книжовника въз основа на преписа, който е поместен в Киевския сборник¹⁸.

Най-напред трябва да кажем, че Йоан Богдан е прав, когато твърди, че Макарий доста свободно се е ползвал от лексиката на преводача на Манасиевата хроника. Тя се оказва основата, върху която молдовският книжовник е изградил своето повествование. Но голяма част от лексиката, която Макарий е заел от преводния текст на Манасиевата хроника, намираме и в съчиненията на Григорий Цамблак.

Тук имаме предвид само онези от тях, които са проучени в езиково отношение: Мъчение на Йоан Нови Сучавски, Похвално слово за Евтимий и Житие на Стефан Дечански¹⁹.

За илюстрация ще посочим няколко примера:

1. Съществителни — *чадо, воинъ, житѣль, обычаи, прѣдѣль, начальникъ, врѣжїе, вельмижъ* и др.

2. Наречия — *горѣ, крѣпко, окръсть* и др.

Може да споменем и някои думи като съществителното *псъ* и прилагателното *тоуждъ*, които намираме използвани само от Григорий Цамблак и от Макарий, т. е. те липсват в речника на среднобългарския вариант на Манасиевата хроника²⁰. И тъй като основният фонд от лексиката на Григорий Цамблак остава непроучен, от това се ограничава и възможността да се извършват наблюдения върху среднобългарския език, използван от молдовските книжовници през XVI в.

Тези няколко случая с употреба на различни думи, които приведохме малко по-горе, само могат да подскажат, че Макарий не заслужава присъдата, която изрича за него Йоан Богдан. Колкото до свободата, с която той черпи от превода на Манасиевата хроника отделни изрази, идеи,

модели за описание на герои, места и др., тя намира оправдание в разбирането, което се прилага в наши дни към средновековните автори — през средновековието въпросът за авторството не е отговарял на съвременните критерии за творческа работа.

По-нататък ще отбележим, че хрониката на Макарий идва да потвърди верността на мисълта, изказана от Д. С. Лихачов, че всеки опит да се приложи стилът „плетение словес“ изисква индивидуална изобретателност²¹. Макарий владее изкуството на проповедник, който пише живо и образно, като си служи с изразните средства, познати на изследвачите на Евтимиевото творчество²².

Ето няколко случая с използване на сравнения и възклицания:

1. За да подчертае качествата на молдовския владетел Петър Рареш, той употребява следните сравнения: И скочи оуко Петъръ воевода іако звѣрь ѿ тонот и іако ѿт сѣтїи орель²³. За един от неговите наследници, сина му Стефан Рареш, пише: Іакоже конь нѣкїи тврѣдоусть дыхаа дрѣзост ѿт стѣпанїа показа...²⁴.

2. И някои от възклицанията: Оуле нашен нишеты, что пострадахъм, ѿ вѣсєвидашее слѣнце!, и вѣст ѿ горе нажаишии вѣздѹха...²⁵.

Съществена особеност на неговия стил при писане е наличието на редица сложни думи, плод на самобитния му талант: царстводръжаніе, крѣпкодоушень, веледоушьни²⁶ и др. Не е без значение да кажем, че те не се срещат нито у Григорий Цамблак, нито в среднобългарския превод на Манасиевата хроника, които са две отделни нива на художественото мислене в българската литература за времето от средата на XIV в. до първите десетилетия на XV в. Приносът на Макарий за обогатяване на среднобългарския език заслужава специално проучване. Важно е все пак да отбележим, че фразата на книжовника не е излишно утежнена с изразни средства, които биха го отдалечили от неговите читатели и слушатели.

В цитираното по-горе изследване на Сорин Уля беше изведено и майсторството на Макарий да придаде вътрешен ритъм на своето съчинение, което личи и от следния цитат:

И вѣзрѣ чловѣколюбезно на воевод
и покая сподоблѣть достоинаго
и въ мѣсто вѣтънь и мѣкви засмїа сѧ тишина...²⁷

Ритмично-интонационната организация на художествената реч в среднобългарската литература бе разкрита за първи път от Рикардо Пикио²⁸. Резултатите от неговите изследвания, а така също и от тези, които направи П. Русев²⁹ за естетическите принципи на търновските писатели, спомагат да се отреди на Макарий място на един от последователите на Евтимиевата реформа. Но засега все още ни е трудно да кажем защо като идеолог на молдовската църква и летописец той се придържа към най-големите постижения на Търновската школа. Дали това се дължи главно на силната традиция, или е свързано и с други причини, обикновено не така изразени и достъпни за изясняване.

Що се отнася до традицията, тя е заложена в молдовската култура от

Григорий Цамблак. От 1402 г. до 1406 г. именитият българин прекарва в княжеството като пратеник на Цариградската патриаршия³⁰. Въвеждането на Евтимиевото писмо и на всички езикови и стилни норми, характерни за Търновската школа, напълно основателно може да се припише на неговото дело. Но Григорий Цамблак не е могъл сам да създаде това уникално явление в духовния живот на Югоизточна Европа — молдовската книжовна школа³¹. От една страна той е имал подкрепата на самия владетел Александър Добрия (1400—1434) и на тогавашния митрополит в княжеството Йосиф Мушат³². И от друга — съдействието на някакъв екип от книжовници, непременно негови сънародници, с чиято помощ Григорий Цамблак установява в книжовната практика на това княжество най-основните моменти на Евтимиевата реформа. Не трябва да се забравя, че климатът за всички тези изяви на българските църковни дейци е подготвен и с участието на Киприан, който по онова време е изпълнявал важната мисия на киевски митрополит³³.

Трайното проникване на търновската идейна и художествена реформа в Молдова намира обяснение и в сложната борба за оцеляване, която водели през XV и XVI в. молдовските владетели. Те били принудени да защитават целостта на своите владения от посегателствата на различни външни врагове. Към силните съседи, каквито били Полша и Унгария, се редували и нападенията на татарите и турците³⁴. Приоритетно място в борбата с католическата църква и исляма държала молдовската източноправославна църква. Каква роля се пада на „търновския модел“, говорят фактите, за развитието на молдовската книжовна школа. Имаме предвид, че такива изтъкнати молдовски владетели като Александър Добрия, Стефан Велики (1457—1504) и Петър Рареш търсели да демонстрират вяност към идеите на Евтимий Търновски, изложени в неговите произведения³⁵.

Но да се върнем към молдовската книжовна школа, чиито дейци талантливо извисяват молдовската духовност, като се опират на средновековната българска литература.

Гаврил Урик е първият представител на книжовния живот, оставил богато ръкописно наследство³⁶. Той работи в манастира Нямец от 1413 до 1451 г., както личи от сборниците, които носят неговия подпис³⁷. И което е особено важно — Гавриил Урик прави преписи на минейни текстове, на четвероевангелия, на сборници със смесено съдържание и др.³⁸, представящи най-ранните доказателства за усвояване на Евтимиевата правописна реформа. Или, както пише Г. Михаила, „копии Гавриила Урика Нямецкого оказались наиболее древними и исправными в текстологическом отношении“³⁹. Мястото на този книжовник в културния живот на Югоизточна Европа се определя и от обстоятелството, че изготвя преписи на по-голяма част от съчиненията на Евтимий Търновски и на някои от проповедите на Григорий Цамблак, явно от молдовския период на писателя⁴⁰.

Делото на Гавриил Урик намира привърженици първо в манастира

Путна, чиито основи са положени от монаси на манастира Нямц⁴¹. Благодарение на възпитаниците на този манастир търновското писмо прониква и в други скриптории като Добровац, Яш, Хомор и др.⁴².

И отново се връщаме към хрониката на Макарий, за да направим опит да възстановим, макар и в известна степен, книжовния живот в манастира Нямц от средата на XV в. до първите десетилетия на XVI в. В нея има кратка похвала, оставена в памет на молдовския митрополит Теоктист II (1508—1528)⁴³. За живота на този деец на молдовската църква също се знае съвсем малко⁴⁴. През 1468 г., т. е. 17 години след като Гавриил Урик завършил последния свой датиран сборник, Теоктист II постъпил калугер в манастира Нямц. Последвало избирането му за игумен на манастирското братство. След това бил издигнат на поста епископ на Романската епископия, а от 1508 г. — за митрополит на Молдова.

На този пост останал до края на живота си. И така, ако наличните данни за Теоктист II се свържат с казаното за него от Макарий, се очертава, че той е книжовникът, чиято дейност напълно съзнателно и целенасочено е свързана с предходните завоевания на молдовската книжовна школа. Макарий нарича Теоктист II свой духовен отец и учител: И да никтоже зазрит ми своего доуховна отца сице похвалит... И още — за своите най-възвишени дела Теоктист е достоен за похвала: ... колми паче о высочайшихъ тѣшѣшїихъ са вѣсѣко и вѣнцемъ вѣдетъ достоинъ...⁴⁵.

От всичко казано дотук се вижда, че в Молдова наследството на Търновската школа получава почва за утвърждаване и приложение благодарение на традицията, която поддържат възпитаниците на манастира Нямц. Това заключение дължим както на делото на Макарий, така също и на неговите ученици, които работят през XVI в., и най-вече на Евтимий и на Азарий.

БЕЛЕЖКИ

¹ G. I a ş c u, Istoria literaturii române. Bucureşti. 1969, p. 83.

² Основан от трима българи монаси — Софроний, Пимен и Силван през 1392 г. Вж. К. К у е в, Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. С., 1986, с. 80—81.

³ Цитираме по неговия труд „Романский митрополитъ Макарий и новоткрытая его славяно-молдавская летопись 1541—1551 гг.” — В: Журналъ министерства народнаго просвещения. Москва, 1909, с. 140.

⁴ N. I o r g a, Istoria bisericii româneşti. Valenii-de-munte. 1908, p. 105—106.

⁵ A. I. P i r u, Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830. Bucureşti. 1977, p. 27.

⁶ Трите преписа са представени още от Й. Богдан в: Vechile cronici moldoveneşti înainte de Ureche. Bucureşti. 1891, Вж. и Р. Р. P a n a i t e s c u, Cronicile slavo-romine din sec XV—XVI. Bucureşti, 1959, p. 76. Московският препис се отнася за периода 1504—1530 г. По-долу в текста вж. хронологията на другите два преписа.

⁷ G. M i h a i l ă, Sintagma (pravila) lui Matei Vlastares şi începuturile lexicografiei româneşti (sec. XV—XVI). В: Studii de slavistica, I, 1969. С приписката, която оставя в този

ръкопис, Макарий прави интересно изявление, което гласи ...И съложена правила по гръцьскихъ съставѣхъ и съкрывшѣе са и заградившѣе са въ азъкъхъ въпадъ въ бѣлгарскыи и сѣмоу сършдныи... Цитатът е взет от Sorin Ulea, O surprinzătoare personalitatea a evului mediu românesc: cronicarul Macarie. В: Studii și cercetări de istoria artei. т. 32. 1985. р. 33.

⁸ I. B o g d a n. Op. cit. p. 272—282. — Scieri alese. București, 1968.

⁹ Повече за тези манастири у N i c o l a e S t o i c e s c u, Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova. București, 1974, 984 p.

¹⁰ J. B o g d a n. Scieri alese. p. 322—335.

¹¹ Die slavische Manasses-chronik. Nach der Ausgabe von Joan Bogdan. Slavische Propylaen, 12, Munchen. 1966. М. К а й м а к а м о в а. Българската кратка хроника в среднобългарския превод на Манасиевата хроника. Текст. Превод. Коментар. — ГСУ ИФ, 76, 1983, с. 123—343.

¹² В. Т ъ п к о в а, П. Б о й ч е в а. Към въпроса за хронографията в средновековна България и в двете дунавски княжества. — В: Студия балканика, 18, 1985, с. 134—141.

¹³ А. И. Я ц и м и р с к и. Цит. съч., с. 134—166.

¹⁴ S. U l e a, Op. cit. p. 14—48.

¹⁵ П. Р у с е в. Школата на Евтимий Търновски в манастира „Света Троица“. В: Търновска книжовна школа. т. I. С., 1974, с. 27—38.

¹⁶ S. U l e a. Op. cit. p. 20—21.

¹⁷ E. K a l u z n i a s k i. Werke des patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). London. 1971, p. 5—26.

¹⁸ За улеснение тук цитатите са дадени по изданието на П. П. Панаитеску Cronicile slavo-române...

¹⁹ П. Р у с е в, А. Д а в и д о в. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература, С., 1966., с. 123—193; П. Р у с е в, И. Г ъ л ъ б о в, А. Д а в и д о в, Г. Д а н ч е в; Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971. с. 234—439; А. Д а в и д о в, Г. Д а н ч е в, Н. Д о н ч е в а - П а н а й о т о в а, П. К о в а ч е в а, Т. Г е н ч е в а. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983, с. 138—324.

²⁰ I. B o g d a n. Cronica lui Manasses. Text și glosar. București. 1922, 456 p.

²¹ Д. С. Л и х а ч о в. „Преодоление слова“ в стиле „плетения словес“ и историко-литературное значение этого явления. — В: Търновска книжовна школа. София, 1980, т. II, с. 24.

²² П. Р у с е в. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983, с. 37—68. Вж. и литературата, посочена там.

²³ P. P. P a n a i t e s c u. Op. cit. p. 87.

²⁴ Ibidem, p. 90.

²⁵ Ibidem, p. 89, 85.

²⁶ Ibidem, p. 85—90.

²⁷ Ibidem, p. 86. Вж. и цитата у S. U l e a, Op. cit. p. 36.

²⁸ Р. П и к и о. Върху изкоклните структури в средновековната славянска проза. Литературна мисъл, 1980, кн. 3, с. 75—107.

²⁹ П. Р у с е в. Естетика и майсторство...

³⁰ П. Р у с е в. А. Д а в и д о в. Григорий Цамблак..... с. 7—86.

³¹ П. Б о й ч е в а. Слова за божествените тайни на Григорий Цамблак и църковно-

културният живот в Молдова от началото на XV в. Търновска книжовна школа, т. 3, с. 372—376.

³² В това ни убеждава грамотата, издадена през 1407 г. от Александър Добрия за манастира Бистрица — *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova. București. p. 29.

³³ Н. Дончева-Папайотова. Киприан — старобългарски и староруски книжовник. С., 1981, с. 73 и следващите.

³⁴ Victor Spinei. Moldova în secolele XI—XIV. București. 1982. 383 p.

³⁵ По въпроса съществува богата литература, от която ще посочим само няколко заглавия: A. Elian. Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea. — *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. București, 1964. p. 172—173, I. Iulfu. Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (dec. XV—XVIII). — *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 7—8, 1963. p. 428—455., Zl. Iulfu. Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mănăstirii Dragomirna — *Romanoslavica*, XIII, 1966. p. 189—202. Прерождането руса. *Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul* (prefața și bibliografia de D. Zamfirescu, studia despre D. S. Lihaciov de V. P. Andrianova-Pereț). București. 1975. p. 23.; S. Ulea. Originca și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești. II. — *Studii și cercetări de istoria artei*. 1972. p. 37—53.

³⁶ S. Ulea. Gavril Uric, primul artist român cunoscut. — *Studii și cercetări de istoria artei*, t. II. 1964. nr. 2. p. 235—263.

³⁷ Ion-Radu Mircea. Contribution à la vie et l'oeuvre de Gavril Uric. — *Revue des études sud-est européennes*, t. VI. 1968, nr. 4. p. 573—594.

³⁸ E. Turdeanu. Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamțu (1424—1449). — *Revue des études slaves* t. XXVII, p. 267—278., R. Constantinescu. Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XV. — *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, 1973, p. 183. Пълният списък на ръкописите на Гавриил Урик у А. Паскаль. Итоги и задачи изучения рукописей Гавриила Урика как ранних источников по истории славяно-молдавской книжности XV века. — *Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода*. Москва, 1989. с. 4—31. Вж. и статията му в настоящия сборник.

³⁹ Г. Михайла. Рукописи Гавриила Урика Нямецкого и их литературное значение. — *Търновска книжовна школа*, т. II. С., 1980. с. 88.

⁴⁰ Сборникът от 1439 г. включва: Житие на Иван Рилски, Житие на Иларион Мъгленски, Похвално слово за Неделя, Похвално слово за Михаил воин, Похвално слово за Йоан Поливотски и Мъчение на Йоан Нови Сучавски от Григорий Цамблак. А в сборника от 1441 г. се намират поместени Житие на Филотея и две съчинения на Григорий Цамблак — Похвално слово за свети Георги и Слово за Връбница.

⁴¹ M. Verza. Pentru o istorie a vechii culturii românești. В. 1985. p. 262.

⁴² П. Бойчева. Традициите на Търновската книжовна школа и делото на Гавриил Урик. — *Търновска книжовна школа*. т. II, С., 1980. с. 184.

⁴³ P. P. Panaitescu. Op. cit. p. 81.

⁴⁴ Dan Mazilu. Literatura română în epoca renașterii. București. 1984. p. 266—285.

⁴⁵ P. P. Panaitescu. Op. cit. p. 81.